

Básník prózy Stanislav Vodička

Myslím, že dělení literární tvorby let 1968 – 1989 (ale vlastně už té od roku 1948) na oficiální, exil a samizdat opomíjí celou řadu významných autorů, stojících stranou jak ideologicky prosazované politiky kulturní, tak i mimo „zakázané ovoce“ protikomunistického kulturního odboje.

Vyhoštění z velkých nakladatelských domů, nepoctění péčí dobové kritiky a vytěsnění (též výši svých příjmů a zájmem oficiálních společenských struktur) na okraj společnosti i literatury, získávají – poněkud paradoxně – autoři *šedé zóny* svoji svobodu: od umění oktrojovaného, umění služebného. Také svobodu od toho druhu činnosti, v níž potřeba boje proti stávající politické moci převládá nad skutečnou uměleckou tvorbou, vytvářením nových estetických kvalit.

Okraj je však také součástí. Neplatí v něm jiné zákony. Odpadá ale balast nepodstatného, aby zůstalo přítomno primární a podstatné. A to často v podobě zárodečné, v níž je možné odhalovat kořeny a zdroje. Postavení na okraji společenského a literárního života se tak mohlo stát i dárce námětu, látky, inspirace, což dokazuje např. dílo Stanislava Vodičky, o kterém chci nyní hovořit.¹

Na jaře 1979 vychází tehdy neznámému autorovi v nakladatelství Československé strany lidové Vyšehrad soubor přírodních próz *Tam, kde usínají motýlové*. Roku 1983 (už posmrtně) vychází další kniha Vodičkových próz, tentokrát s hrdinou lidským, nazvaná *Planina tichá* (opět nakladatelství Vyšehrad), v roce 1984 – v *Mladé frontě!* – výbor z obou předchozích knih, obsahující rovněž dosud netištěné texty z pozůstalosti (*Na vzdušné pěšince*). „Tato poezie se ... nerodí z krásných slov a pojmenování, ale především z toho, jak a v jakých souvislostech vše, po čem touží a čeho se mu dostává, Stanislav Vodička vidí. Zaslouchnete v ní možná tiché a vzdálené kročeje z Halasova Já se tam vrátím, snad i Nezvalovo oddané a radostné přitakání rodnému kraji, jeho krásy, prostoty i chudobě, ale i další básničky české země. A také tu tradici v české poezii, která jí dala zázrak básně v próze,“ vymezuje Vodičkův literární rodokmen editor jeho díla Vladimír Binar.²

Odkazem na Františka Halase a Vítězslava Nezvala Binar patrně chtěl, pro cenzuru nepostižitelně, poukázat na inspirační zdroj obou těchto (jinak velmi rozdílných) básníků, společný s Vodičkou, na zakladatelskou osobnost české básně v próze, Vodičkova přítele, básníka a kněze Jakuba Demla, tasovského rodáka a pozdějšího dlouholetého obyvatele městečka v srdci Českomoravské vysočiny, na jehož zrušeném starém hřbitůvku u kostela je, blízko Velkého Meziříčí i Třebíče, pohřben.³

Pomineme-li vzpomínkovou knihu *Básník Jakub Deml v Tasově*, vydanou po Vodičkově smrti

¹ Rodák z Rožďalovic (15. 10. 1910) se po vyučení knihvazačem (J. Rajman, tovaryšská praxe u L. Bradáče) dostává do Tasova, do knihařské dílny po J. Studeném – zde váže knihy a vydává rovněž vlastním nákladem svoji prvotinu, na dlouhou dobu jedinou „knížečku nesmělých veršů“ *Bezpečí domova* (1946), kterou zmiňuje např. R. Zejda ve stati Stanislav Vodička (in Vodička, S.: *Moderní Kubínek, Velké Meziříčí*, bez datace, s. 4.). Po zrušení živnosti v roce 1951 pracuje v závodě Kablo ve Velkém Meziříčí, kam se záhy z Tasova přestěhoval. Umírá zde 26. listopadu 1982.

² Binar, V.: O motýlech, balvanech a také o jiných věcech, in Vodička, S.: *Tam, kde usínají motýlové*, Praha 1979, s. 120.

³ Viz Mikulášek, B.: *Cestami S. Vodičky*, in Vodička, S.: *Básník Jakub Deml v Tasově, Velké Meziříčí 1991*, s. 63–66.

v cizině (Index, Kolín nad Rýnem) a u nás doma až v roce 1991 (péčí Muzea silnic a dálnic ve Velkém Meziříčí; reedice se chystá v pražském TORSTu), nalezneme přece o tomto Vodičkově „Mistru“ (slovy Bedřicha Fučíka) celou řadu zmínek také ve třech výše zmiňovaných oficiálně vydaných knihách. Z básníka, o němž se nesmělo hovořit, je tu na mnoha místech citováno. Citáty z Demlova díla se ukazují být klíčovými a myšlenky v nich obsažené hodnými rozvedení v rámci celé Vodičkovy tvorby („Svět smysl má jenom skrze člověka/ Jen skrze něj se láme kletba odvěká...“, Jakub Deml). Postava „básníka a kněze“ s hůlčičkou, faječkou a psíkem se několikrát – zejména v místech podstatných pro rozvoj děje a generování smyslu – ve Vodičkových prózách objeví: „Chodíval jsem k básníkovi. Měl rád malého, bílého čínskému chlupáče. Někdy ve chvílích samoty s ním rozmlouval. Říkal mu veliké myšlenky. Tak veliké, že některé z nich nepověděl ani lidem.“⁴

Ovšem Demlovo jméno nikde – ani v jedné ze tří knih – neobjevíme. Možná se tak stalo z důvodů vnějších, mimoliterárních. Nicméně tato vynucená okolnost vybavuje postavu přítele „básníka“ nimbem mýtu: potřeba přesně pojmenovat nutí Vodičku vybírat typické a charakterotvorné, soustřeďovat se na podstatné a eliminovat vnější, jevové, aniž ale literární postava pozbuje spojením s vnějším zdrojem své inspirace. Deml samozřejmě do jisté míry ovlivnil také metodu Vodičkovy tvorby (ve volbě námětu a látky, v použití dialektu pro vykreslení prostředí a postav – jejich typizaci, pro zdůraznění míst silně sémanticky zatížených). Ovšem jsou zde též rozdíly: „Zatímco se Deml hned v prvních rozbězích zmocňuje skutečnosti globálně, na první dotyk, jako hořlaviny, která při sebekratším setkání vybuchuje celou svou skrytou podstatou, sršící do mnoha směrů najednou, takže ji lze zmocit jen při opětovných návratech a v širších záběrech a souvislostech, Vodička dozrává ke své výpovědi až ve stáří, skládaje střípky svého přebdělého pozorování v miniaturní krystaly otvírající svá zázračná, netušená jádra.“⁵

Vedle Jakuba Demla do Vodičkova díla vstupují i další osobnosti z tasovského okolí, které byly nějakým způsobem napojeny na široký kulturní okruh malého městečka na Vysočině: Jan Zahradníček (nejsilněji v rané Vodičkově poezii; dále v inspiraci Zahradníčkovým viděním přírody jako *chvály stvoření*; vždy a všude bez uvedení Zahradníčkova jména), Otokar Březina (citáty z díla i jeho parafrázemi, ukazujícími na soupodstatné intence myšlenkové Březinovy i Vodičkovy: „Miliony lidí se každý den potkávají a neznají se. Přicházející z hlubin věků, nesouce tváře předků už celé věky neznámých. Nesou je do příštích věků.“⁶), Vladimír Vokolek (narážkou na básnické dílo *Ke komu mluvím dnes*) nebo Jan Čep. Ten dvojím způsobem: Jedná jakousi nepřímou citací (názvů) díla: „Stojíte pod modrou ve zlaté.“ „Vejdeme za hranici stínu.“ „Tesklivý javor řídne, okénka modré oblohy mezi haluzemi jsou stále větší a větší a pod stromem stojí žasoucí člověk. Tiše si šeptá: Modrá a zlatá.“ „Zlaté dlaně listů ho zlehka hladí po tváři. Proč jen s listím neodpadá také tesknota.“

Poslední z citátů pak zřetelně ukazuje na další rysy, které má dílo Stanislava Vodičky společně s dílem Jana Čepa; zejména v té části, jež pracuje s lidským hrdinou. Patří mezi ně vědomí dvojakosti jeho bytu a tedy i „dvojího domova“: „Celého člověka. Živého, s duší!“ – touží spatřit a poznat básník. A patří sem také vědomí prolínání minulého s přítomností (jako projev katolické nauky o obcování svatých), *vědomí souvislosti*. „Tohle je příběh o couvání do času,“ praví se symptomaticky v patrně nejvíce „čepovské“ práci Vodičkově,⁷ v níž je typicky čepovsky, totiž

4 Vodička, S.: Psi, in Na vzdušné pěšince. Praha 1984, s. 125.

5 Fučík, B. Píseň o zemi, Praha 1994, s. 362.

6 Vodička, S.: Svět má svůj smysl, in Na vzdušné pěšince. Praha 1984, s. 144.

7 Vodička, S.: Suché kůrky, in Planina ticha. Praha 1983, s. 189–201.

elipsou děje – jeho vytěsněním do děje myšleného a vzpomínaného, vyprávěného, nikoli odehrávaného se – sklenuto sepětí rodového s dějinným (viděným na pozadí historie rodu, člověka), kde dění je patrné svými výsledky (bratr Jaroslav padlý ve válce), kde se vše odvíjí od jednoho uzlového bodu – od čerstvě otevřeného hrobu, ve kterém má – vedle řady příbuzných – nyní spočinouti vypravěčova matka: osudy lidí se setkávají, jako se setkaly jejich kosti svázané do uzlíčku bílého plátna... Podobnou inspiraci a podobný styl bychom našli také v próze Josefovy hodinky.⁸ Ve Vodičkově textu (Svatojanská noc) nalezneme narážku na knihu, která se opět ocitla na idexu: „Broučků je však tisíce a tisíce. Je jich plný les. Svítí na každém kroku. A ten nejhodnější vás doprovodí až na cestu z lesa. Snad ho za to kmotříček pochválí...“⁹

Samozřejmě bychom mohli jmenovat ještě další autory – mezi jinými také Bohumila Hrabala, jehož raní hrdinové se náramně podobají hrdinům *Planiny ticha* – kteří nějakým způsobem do Vodičkova díla vstupují. Většina z nich ale je, kromě Oty Pavla (jehož rybářským povídkám jsou blízké některé Vodičkovy texty) a Jana Vrby (jmenovaného v povídce U mraveniště a inspirujícího Vodičkovu bdělou a poučenou pozornost), uvedena ve stručné, hutné a obsažné biografické poznámce Radovana Zejdy.¹⁰

Nejenom tím, že obnovuje paměť a kontinuitu české literatury, stávající se živou součástí jedné její linie, jde Vodičkovu dílo proti oficiálním tendencím, mocensky prosazovaným v té době do literárního dění.

Velmi silným momentem, který činí z Vodičkových knih tichý protest proti civilizaci konzumu a necitelného vztahu k přírodě, je moment ekologický: „Dnešní člověk nemá kdy na vodičkovskou neúčinnou bdělost v přírodě, jako nemá nakonec ani kdy na sebe sama, takže se propadá do samoty tím větší. Když ztratil kontakt duše s duší, ztratil i vztah k věcem kolem sebe, především k přírodě, když samým praktikismem zhroupl a zaměřiv se na užitkově konzumní stránku života zchudl jako nikdy – prostí lidé minulí i dnešní, dobývající své hmotné dobro mnohem tvrději, žili a žijí ve vztahu k přírodě životem duchovně plnějším než obyvatelé všech civilizovaných center dohromady.“¹¹

Vodičkův vyprávěč přírodních práz jako by se dění kolem sebe ani neúčastnil, aby mu mohl být o to více přítomen co neustále bdělý a na nové objevy uchystaný pozorovatel. Jenomže jeho je úhel pohledu, dávání viděného do souvislostí i jejich traktování: „Když tato mlha padne na malého čmeláka u růžové hluchavky, najednou už nelétá. Padne z květu do trávy, položí se na záda, chvíli bzukavě pláče a potom všechny tenoučké nožky sepne nad tělem. Je dolétáno. Nad krajinou létá už jenom žlutý lidský čmelák.“¹² Citové zaujetí i místo vypravěče (na straně přírody proti postupující a ničící civilizaci) se stává patrným toliko implicitě.

Vodička pojmenovává dobu, v níž se děje jeho příběhů odehrávají, pouze nepřímou, řekněme – jejími atributy: „Lidé chodí po zemi a těm nelhostejným je smutno, když vidí na vrbách po obou březích řeky viset cáry igelitových pytlů.“

Ekologické myšlení Stanislava Vodičky je poněkud zvláštní: neptá se po užitečnosti rostliny či zvířete, ani jí blíže nezkoumá a nezvažuje; jeho vyprávěč se neúčastní procesů možné exploatace, nepřemýšlí v intencích hodnoty a zisku. Ovšem táže se, zda smíme zasahovat a ničit tam, kde nám samotný smysl zůstává dosud skryt. Kde je možné se k němu přiblížit jen pokusem o angažovanou

8 Vodička, S.: Josefovy hodinky, in *Planina ticha*. Praha 1983, s. 126–131.

9 Vodička, S.: Svatojanská noc, in *Tam kde usínají motýlové*. Praha 1978, s. 33.

10 Zejda, R.: Stanislav Vodička, in Vodička, S.: *Moderní Kubínek*. Velké Meziříčí, bez datace, s. 3–4.

11 Fučík, B. *Píseň o zemi*. Praha 1994, s. 354.

12 Vodička, S.: Čmelák, in *Na vzdušné pěšince*. Praha 1984, s. 140.

spoluúčast, která však přitom do samotného dění pokud možno nevstupuje.

Popisy přírody bývají u Vodičky pregnantní, vědecky přesné (je-li třeba) a přitom básnicky bohaté, odhalující tajemství postupně ve směru, jímž nás chce autor vést ke smyslu svého textu.¹³ Přírodní prostředí (se svými ději) funguje však nejen jako protiváha průmyslového, ale též co alegorie lidského – tento moment je pak dán způsobem traktování, jenž ponechává přírodu sobě samé, přece však ukazuje – pojmenováním – která se na plátno tamního dění vypravěčovým očima promítají vlastnosti lidské (Opilá společnost, Babočka bílé C, Slepá kachna ad.).¹⁴

Zájem o přírodu není samoúčelný – spíše nás zasvěcuje do vlatního charakteru textů tohoto „tvrdošíjného kontemplátora“ (Binar). Vstupuje-li do děje přírodních próz člověk, zpravidla to pro přírodu nedopadá nejlépe, a to i tehdy, snaží-li se jí přiblížit (a odtrhne přitom pařezovou kůru, pod níž se skrylo mraveniště): ještě málo naslouchal tajemství, chtěl k němu proniknout příliš rychle a násilím. Přírodě můžeme pomoci jenom tehdy, pochopíme-li ji jako *hodnotu samu o sobě*: „Člověk, který žije na samotě v lese, může mít také jiné přátele než jenom lidi. Může se spřátelit s ošamoceným balvanem a může se spřátelit s řekou. To není choroba ze samoty. Takové přátelství s neživým, jak lidé říkají, může mít všechny znaky přátelství s živým. Může tu být pozornost, důvěřivost, ohleduplnost a zčásti i vzájemné navštěvování.“¹⁵ Pomoc pak bude mít nejčastěji podobu restituace původního stavu (vypravěčem ucpané výtokové roury rybníka). Nesmíme ovšem nikdy zapomenout, že příroda je sice hodnota sama o sobě, ne ale sama pro sebe: také sem patří v úvodu mého referátu citované Demlovy verše o smyslu světa...

„V gramatice přisoudili lidé stromům neživotnost. To je ono ypsilon. Tedy – lidé rostli a stromy rostly. Dříve však, než byla ustálena gramatika, rostli lidé, rostly sekvoje i cedry. Lidští součastníci stromů už dva tisíce let nerostou, a neživý organismus stále roste.“¹⁶

Snad také proto má Stanislav Vodička blíže k postavám, které patrně jen s obtížemi zvládl zákonitosti gramatiky, zato byli přáteli ptákům i stromům. Místo ve světě jim nedobývají výkon či jimi vytvořené statky hmotné, ba – jenom velmi těžko bychom je mohli kategorizovat podle měřítek obvyklých pro tento svět: blázen Junek přichází do vsi zároveň s jarem, blázen Silva mumlá své prúpovídky... Anna Pyžlová prožila obyčejný chudý život (jakých jistě byly tisíce), a ve stáří si plete bratra Josefa s otcem; v čerstvě vykopaném hrobě nenalézá – mezi kostmi svých předků – autobiografický vypravěč kostičky bratra Václava, který umřel mlád, aby po sobě zanechal alespoň tuto stopu... „Celého člověka... i s duší!“ – opakuje se nám jako refrén, jako vysvětlení: „Lidé často pochybují o věčnosti lidské duše. Jak také chápat věčnost duše, když není možné pochopit nekonečno? Takové pravdy je možné přijímat jenom z nezměřitelnou pokorou, hlubokou jako zimní noc, která je posetá miliardami hvězd.“¹⁷

Podstatnou veličinou Vodičkových próz je tedy ustavičná pozornost vertikální dimenzi lidské existence, metafyzickému rozměru člověka. Tomu, čím je přesahován, tomu, čím přesahuje. Neměnnému pod měnlivou slupkou dějinných senzací, trvalému i trvajícimu pod pěnou dní: „Člověk chodil po Měsíci. Tajemství zůstalo. Je však jiné. Vždyť tajemství je i v samotném člověku, i když se provádějí pitvy.“¹⁸

Vodičkův světový názor, obsažený v tomto metafyzickém rozměru a jej vyjadřující, musel samozřejmě jít proti každé profanaci člověka: proti jeho omezování na horizontálu přežívání

13 Binar, V.: O motýlech, balvanech a také o jiných věcech, in Vodička, S.: Tam, kde usínají motýlové. S. 124.

14 In Vodička, S.: Na vzdušné pěšince. Praha 1984.

15 Vodička, S.: Noční lov, in Na vzdušné pěšince. Praha 1984, s. 93.

16 Vodička, S.: Zpívající strom, in Na Vzdušné pěšince. Praha 1984, s. 130.

17 Vodička, S.: Mladé vrány, in Planina ticha. Praha 1983, s. 144.

18 Vodička, S.: Noc, in Na vzdušné pěšince. Praha 1984, s. 60.

v intencích výkonu, zisku, politického souhlasu. Básníkův soucit s postavami z okraje společnosti i „rozumného uvažování“ vyjadřuje také velmi silný aspekt sociální: křesťanská, katolická humanita se ale nemůže smířit sebestředným a vždycky nedosyceným (byť už z přežranosti říhající) maloměšťáctvím – ani socialistickým, ani kapitalistickým. („A zatímco Baťa každé jaro a každý podzim zlevňoval obuv, pan mistr chudl do poustevnické chudoby.“¹⁹) Útočí tedy texty Stanislava Vodičky velmi aktuálně také proti naší, kontem v bance podpořené, samolibé spokojenosti.

Velikost člověka se může projevit jedinec tehdy, nahradí-li slovo mít slovesem být: být v plnosti, plně prožívat svoji existenci, plně ji vnímat: ve spolubytí s přírodou, v uvědomění si svého přesažení tajemstvím, kterého se je možno – ve vzácných chvílích, kdy jsme navštíveni jeho tuchou – téměř dotknout, ale které nelze přesně pojmenovat a vymezit, má-li se pozorovatel – nositel ještě zvatí člověkem: „Ale stín člověka má stále kolem hlavy na rozkvetlé jetelině třpytivou svatozář.“

Sjednocující horizontály bytí společenského a především přírodního (které svojí vytrvalostí představuje výzvu společenskopolitickým proměnám i technickému pokroku) s vertikálou, do níž patří paměť rodu či obnovování kulturní paměti, setkávají se prózy rožďalovického rodáka v onom úběžníku, který by se mohl stát mottem Vodičkova spisovatelského usilování i našeho rozvažování nad jeho výsledky. Nad dílem, které bylo po roce 1990 obohaceno o prózy vydané z pozůstalosti (*Jepičí okamžiky*, 1990) nebo výše již zmiňované vzpomínky na Jakuba Demla (*Básník Jakub Deml v Tasově*, 1991), jež však nedoznalo podstatného rozšíření nebo přehodnocení z hledisek tvárných či myšlenkových. „Celého člověka. Živého, s duší!“ – usiluje postihnout jeden z básníků prózy (básníků podle klasifikace Šaldovy). Jeden z těch, které bychom mohli řadit do šedé zóny mezi literaturou oficiální a literaturou zakazovanou. Že ale tato zóna hrála také jinými barvami, to jsme se snažili – mimo jiné – dokázat v tomto příspěvku, stejně jako to, že její představitelé, nespoutaní nutností úlitby bohům ani svobodou nesvobody, patřili mnohdy k nejlepším, co kdy v *celé* české literatuře vzniklo: Pokládáme-li za důležitější vertikálu, nesuďme podle šíře, ale podle hloubky záběru!

„Je podivuhodné, na jak malý prostor Vodička stěsna tolik dějů. A jak spojil narození se sestřičkou smrtí. Nejde však jen o umění kompoziční, které by bez vyváženého a obsažného slova nemohlo obstát... slovo přesně naslouchá tlukotu srdce a uměleckmu cíli, aniž sklouzne do líbivé literátské uhlazenosti: Knížky Tam, kde usínají motýlové a Planina ticha, pouhých třista stran textu, tvoří dílo, které nelze soudit rozsahem. Jsou Vrchličtí a jsou Bezručové; jsou Hrabalové a jsou Vodičkové, kteří utkví natrvalo v českém slovesném umění.“²⁰

19 Vodička, S.: Starý mistr, in Planina ticha. Praha 1983, s. 32.

20 Fučík, B.: Píseň o zemi. Praha 1994, s. 367–368.